

З НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АРИСТАРХА ТЕРНИЧЕНКА:

ПРИРОДОЗНАВЧИЙ НАРИС

Л.І. Рожкова

Сумський національний аграрний університет (м. Суми)

Серед когорти науковців – аграріїв постать та діяльність А.Г.Терниченка (1882 - 1927) залишається маловідомою, зокрема, на його малій батьківщині – Сумщині. У біобібліографічному покажчику «Вчені – наші земляки», виданому у 1990 – х рр. Сумською обласною універсальною бібліотекою (автор – укладач В.Б.Звягельський) наводяться дані, переважно, з опублікованих у радянський час джерел. Аристарх Григорович Терниченко народився в Охтирці. В 1914 р. закінчив сільськогосподарський відділ Київського політехнічного інституту. У 1910 р. організував у Києві сільськогосподарське видавництво «Рілля» (в 1913 р. реорганізовано у товариство «Український агроном»), метою якого було видання науково-популярної літератури та надання «агрономічної допомоги селянській людині на Україні». Сучасні електронні джерела доповнюють біографію А.Терниченка відомостями про його участь у діяльності українських урядів в період національно – демократичної революції, зокрема, призначення на посаду міністра землеробства УНР. 1919 – 1923 рр. А.Терниченко працював у Наркоземі УРСР, редагував періодичні видання «Трудове господарство», «Село», «Агроном». З 1923 р. – професор ветеринарно- зоотехнічного та сільськогосподарського інститутів у Києві. Науковий доробок вченого складають праці з питань агрономічної науки, зокрема, «Природні сіножаті, їх поліпшення і культура на Україні» (1923 р.), кілька підручників («Курс скотарства», 1918 р.; «Курс хліборобства» Ч.1 – 3, 1918 – 1922 рр.;

Цінний фактичний та статистичний матеріал, оригінальні думки вченого з питань агрономічної справи містить невелика за обсягом праця А.Г.Терниченка «Земля і людина», жанр якої автор визначив як «популярно - науковий природописний нарис». Книжка була опублікована 1918 р. у Києві, у «Друкарні бувшого Українського кооперативного Комітету», складається з шести розділів, супроводжується ілюстраціями.

Зокрема, розділ І. «Земля – підвалина нашого існування» містить загальну інформацію про природний потенціал земельних ресурсів, які використовуються у процесі виробництва і становлять важливу умову існування людини. Автор характеризує землю як «...складну, творчу, постійно мінливу частину живої природи, те місце, де відбувається величезної ваги явища, де поховано скарби майбутніх часів, - і то скарби життєві, творчі» (с.4). Певну увагу у тексті приділено міфологічним уявленням різних народів про землю. Так, український епос наділяв землю властивостями живої істоти, «...котра відчуває біль, може гніватись і заслуговує шани і остраху. Бити палицею, ціпом по землі – вважається нечемним або і злочинним поведженням» (с.5). Аналізуючи наукові гіпотези щодо походження та еволюції живої природи, автор порушує й суто практичне питання:»Які зміни

відбуваються в різних шарах землі і як людина може ними скористатися, аби поліпшити своє матеріальне існування?» (с.6).

Розділ II нарисую має назву «Геологічне минуле землі» і починається з обґрунтування гіпотези про походження Землі з розігрітої маси мінералів, що внаслідок поступового охолодження утворила атмосферу – газову оболонку, яка забезпечує можливість існування живих організмів. Якісні зміни у стані земної поверхні спричинили «геологічні революції». Так, протягом четвертичного геологічного періоду (5-2,5 млн. років тому) сформувалися сучасні контури українського суходолу. Територія України неодноразово зазнавала впливу льодовикових мас, що періодично наступали з північного сходу. Автор вказує на два наступи льодовиків. Сучасні вчені припускають, що третій (230 – 180 тис. років тому) та четвертий (110 – 12 тис. років тому) лише частково торкнулися північних кордонів України, в подальшому почалося підвищення температури, що сприяло початку розселення людей. Вчений застерігає, що геологічні та кліматичні зміни стану землі відбуваються і в наш час, хоч вони і малопомітні, тому можливі природні катастрофи.

Розділ III «Багатство в землі нашій» присвячений характеристиці типового для України, але унікального за своїми властивостями ґрунту – чорнозему. Як вчений агроном А.Г.Терниченко аналізував наукові версії щодо походження українських чорноземів. Ще у XVIII ст. німецький природознавець та мандрівник С.Паллас висловив припущення щодо походження чорнозему на основі рослинності, яка утворилася внаслідок природного осушення та зменшення акваторії Чорного та Азовського морів. Академік Е.Ейхвальд (1795 – 1876 рр.) допускав походження чорнозему з місцевих степових боліт та озер. Ще одну гіпотезу обґрунтував Ф.Рупрехт (1814 – 1870 рр.): він заперечував утворення чорнозему внаслідок осушення водойм і вважав його продуктом гниття наземної рослинності. Додамо, що подібної точки зору дотримувався і засновник школи ґрунтознавства В.Докучаєв (1846 – 1903 рр.). Віддаючи належне науковим здобуткам вчених минулого, А.Терниченко, однак, не окреслив прихильності до будь – якої з гіпотез, наголошуючи на дискусійності питання.

У розділі IV «Залізний закон мінімуму» йдеться про умови, які впливають на розвиток рослин та врожайність в цілому. Такими умовами, як вважає автор, є баланс між зволоженням ґрунту та наявністю необхідних для кореневої системи поживних речовин: азотних, фосфорних та калійних сполук. Нестача вологи або одного з компонентів, наприклад, фосфорних солей у ґрунті степової частини України, призводить до неврожаю навіть в умовах плодородних земель.

Розділ V має назву «Азотовий коловорот у природі». Азот безперервно циркулює у земній біосфері під впливом різних хімічних та нехімічних процесів. Нестача азоту уповільнює ріст рослин, тому з метою підвищення врожайності до ґрунту вносять мінеральні добрива, засівають поля бобовими культурами.

Розділ VI «Земля і хлібороб» містить інформацію про загальні принципи агрономічної справи: обробіток землі перед сівбою, періодичні сівозміни.

Порівнюючи врожайність зернових та технічних культур в Україні та інших європейських країнах (Австрія, Німеччина, Франція, Бельгія, Англія), науковець дійшов висновку: причинами низької врожайності є недостатнє застосування мінеральних добрив та технічних засобів обробітку ґрунту (с. 28-29). Необхідно зберігати вологість ґрунту. Після збирання врожаю потрібно зорати поле на зиму, тоді воно не встигає пересохнути і насіння лягає у вологий ґрунт. При посіві зерно слід класти на самий ґрунт. Вчений агроном А.Терниченко нагадує про застосування спеціальних засобів для боротьби зі шкідниками рослин. Важливою умовою успішного землеробства є сівозмінна, чередування різних сортів однієї культури. Зрештою, радить науковець, слід вивчати досвід передових землеробів: «Нові хлібороби пильно прислухаються до чужого досвіду і чужі помилки та успіхи використовують у своїх хазяйствах. Не цураються агрономів, товариства, земства. Не обминають книжок, часописів, бібліотек» (с.30).

Отже, практичні поради вченого щодо організації агрономічної справи не втратили своєї актуальності і в наш час. Багатогранна діяльність та наукова спадщина А.Терниченка заслуговує на поглиблене вивчення та популяризацію.